

Əlyazması hüququnda

BƏDƏLOV ETİBAR SƏNAN OĞLU

**ABŞERON İQTİSADI-COĞRAFİ RAYONUNDA
SOSIAL-DEMOQRAFİK İNKİŞAFIN VƏ
MƏSKUNLAŞMANIN TƏNZİMLƏNMƏSİ**

5401.01 – «İqtisadi coğrafiya»

Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2015

Dissertasiya işi AMEA akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun «Azərbaycanın əhalisi və sosial inkişafı coğrafiyası» şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent **N.H.Əyyubov**

Rəsmi opponentlər: Coğrafiya üzrə elmlər doktoru,
professor **A.A.Qurbanzadə**

Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent **R.İ.Umudova**

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti «İqtisadi
coğrafiya və CTM» kafedrası

Dissertasiyanın müdafiəsi 29 may 2015 il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən D01.091 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid pr. 115, AMEA akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə AMEA akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Rəyləri möhürlə təsdiq olunmuş iki nüsxədə bu ünvana göndərməyiniz xahiş olunur: AZ 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid pr. 115, AMEA akademik H. Ə. Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu. 8-ci mərtəbə.

Avtoreferat «28» «aprel» 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D01.091 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, coğrafiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent



M.S.Həsənov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı proqramlarının əsas istiqamətlərindən biri-əhali məskunlaşmasının dayanıqlı inkişafını təmin edən sosial-demoqrafik sistemin yenidən qurulmasıdır. Belə bir strateji mühitdə regional sosial-demoqrafik inkişafın əsasında məskunlaşmanın tənzimlənməsinin mühüm konteksti olan təbii-coğrafi resursların qiymətləndirilməsi, fəal struktur siyasəti iqtisadi-coğrafi problemlərə əsaslanmalıdır. Bu baxımdan ölkənin uğurla həyata keçirdiyi demoqrafik siyasəti digər elm sahələri ilə yanaşı iqtisadi və sosial coğrafi tədqiqatlarının aparılması üçün potensial mühit yaradır. Məskunlaşmanın formalaşması, inkişafı və tənzimlənməsi sosial-demoqrafik sahələrdə də səmərəli struktur dəyişikliklərinə və təkmilləşməyə zəmin yaradır.

Uzun dövr ərzində istehsalın və məhsuldar qüvvələrin Abşeron regionunda cəmlənməsi və bu prosesin hələ də davam etməsi, regionlar arasında sosial-iqtisadi inkişafdakı kəskin fərqləri daha da dərinləşdirmişdir. Bu regionda hazırda formalaşan iqtisadi bazanın ərazi təşkilinin şəhər məskunlaşmasında rolu nəzərə alınaraq, demoqrafik və sosial-iqtisadi inkişaf prosesləri araşdırılmış, onların tənzimlənməsinin istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Abşeronda şəhər məskunlaşmasının sürətli inkişafını tənzimləmək üçün «Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı» və «2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı»ları həyata keçirilmişdir. Son dövrlərdə Dövlət Proqramlarının əsasında Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda məskunlaşmanın mövcud reallıq və perspektivləri, transformasiya konsepsiyasını meydana çıxarır. Bu tələblərdən irəli gələn sosial-demoqrafik inkişafa əsasən məskunlaşma strukturunun ərazi təşkilinin iqtisadi-coğrafi elmi əsaslarla öyrənilməsi metodologiyası dissertasiyanın aktuallığını müəyyən edir. Problemin aktual cəhətlərindən biri də məskunlaşmanın ərazi təşkili və tənzimlənməsinin metodoloji məsələlərinin iqtisadi-coğrafi istiqamətdə yeni prizmadan aparılmasıdır.

Dissertasiya işində şəhərsalmada vahid idarəetmə sisteminin yaradılması, əhali məskunlaşmasının səmərəli ərazi təşkili, demoqrafik yüklənmənin ərazi üzrə nizamlanması və davamlı inkişaf istiqamətləri, əmək ehtiyatları və istehsal arasında tarazlığın yaradılması, region üçün məşğulluğun həlli, iqtisadi-sosial inkişafı tədqiq edilmişdir. Qeyd olunan məsələlər mövzunun kompleks tədqiqinin aktuallığını göstərir.

Tədqiqat obyektı. Dissertasiyanın tədqiqat obyektı Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonu, onun əhalisi, əmək ehtiyatları, yaşayış məntəqələrinin inkişafı və tənzimlənməsi məsələləridir.

Tədqiqatın predmeti. Regionun sosial-iqtisadi bazasının formalaş-

masına neft-qaz sənayesinin sürətli inkişafı təsir edir, bu ərazidə istehsalın daha çox təmərküzləşməsinə, infrastrukturun sürətlə inkişafına təkan verir və bunun nəticəsində yaranan istehsalın ərazi təşkili meyilləri, demoqrafik inkişaf və məskunlaşmanın tənzimlənməsi tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Problemın öyrənilməsi. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun demoqrafik inkişaf xüsusiyyətləri və məskunlaşmasının öyrənilməsi keçən əsrin 60-cı illərindən başlamışdır. Regionun sosial-iqtisadi və demoqrafik inkişafı, şəhər məskunlaşması məsələlərini Ə.M.Hacızadə, A.A.Nadirov, Ş.Y.Göyçaylı, E.Q.Mehrəliyev, N.A.Babaxanov, V.Ə.Əfəndiyev, A.A.Salmanov, A.A.Qurbanzadə, T.G.Həsənov, Z.S.Məmmədov, N.H.Əyyubov, Z.N.Eminov, R.İ.Umudova, S.Q.Nağıyev, F.E.Qasımova və b. alimlər tədqiq etmişlər. Regionun əmək ehtiyatları problemləri M.M.Allahverdiyev, Ş.M.Muradov, Z.Ə.Səmədzadə, Z.M. Abdullayeva, və b. alimlər tərəfindən öyrənilmişdir. Aparılan tədqiqatlara nəzəri-metodoloji aspektdən istinad edilərək, Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda sosial-demoqrafik inkişaf prosesində məskunlaşma sisteminin iqtisadi-coğrafi problemlərə aid kompleks elmi-tədqiqat işi kifayət qədər yerinə yetirilməmişdir.

Bununla belə regionda müasir mərhələdə baş verən davamlı quruculuq işləri, dinamik sosial-iqtisadi inkişaf, demoqrafik yüklənmə və məşğulluq, urbanizasiyanın strukturunda baş verən dəyişikliklər və d. problemlərin kompleks öyrənilməsi zərurətini yaratmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda demoqrafik inkişafı və əhali məskunlaşmasını araşdıraraq, prosesin perspektiv inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və müvafiq təkliflər hazırlamaqdır.

Bunun üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

– Bakı şəhəri və aqlomerasiyasının inkişafının ölkənin strateji mənafeyinə, beynəlxalq şəhərsalma normativlərinə və geosiyasi mövqeyinə uyğun tənzimlənməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi;

– regionun sosial-iqtisadi və demoqrafik şəraitini coğrafi baxımdan qiymətləndirmək;

– iqtisadi rayonda demoqrafik inkişafı, ona təsir edən amilləri araşdırmaq və baş verən meyilləri müəyyənləşdirmək;

– əhəlinin struktur dinamikasının, əmək ehtiyatlarının formalaşmasında demoqrafik proseslərin və digər amillərin rolunu araşdırmaq;

– demoqrafik inkişafın məşğulluq, sosial təminat və digər sahələrinə təsirinə kompleks yanaşmaq;

– regionda məskunlaşmanın ərazi təşkilinin təkmilləşdirilməsinə aid

təkliflər hazırlamaq;

– iqtisadi rayonun davamlı sosial-iqtisadi proqnozu üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış məskunlaşmanın tənzimlənməsində iqtisadi-coğrafi istiqamətlərini müəyyən etmək.

Tədqiqatın nəzəri əsasları. Tədqiqatın nəzəri əsasını əhalişünaslıq və iqtisadi coğrafiya sahəsində çalışan Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin mövzu ilə əlaqədar elmi müddəaları, Abşeron regionunun və Bakının sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramları təşkil edir. Tədqiqat işində riyazi-statistik, sistemli təhlil, müqayisə, tarixilik, xəritələşdirmə və s. tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını son illər Azərbaycan Respublika Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş Dövlət Proqramları, Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliklərinin, Dövlət Tərtiq və Xəritəçəkmə Komitəsinin, AMEA Coğrafiya İnstitutunun materialları tədqiqatın informasiya bazasını təşkil etmişdir.

Müdafiə olunan müddəalar:

1. İqtisadi-coğrafi rayonunda məskunlaşmanın təbii-coğrafi şəraitinin və ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi, sosial-iqtisadi və demoqrafik inkişaf meyllərinin təhlili;

2. İqtisadi-coğrafi rayonda məskunlaşmanın, demoqrafik yüklənmənin tənzimlənməsi və təsərrüfatın ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsinin iqtisadi-coğrafi istiqamətləri;

3. İqtisadi-coğrafi rayonda məhsuldar qüvvələrin cəmlənməsinin yaratdığı sosial-iqtisadi problemlərin müəyyənləşdirilməsi və iqtisadi-coğrafi baxımdan tənzimlənməsi.

Tədqiqat işinin yenilikləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun sosial-demoqrafik inkişaf meylləri müəyyən edilmiş, məskunlaşmanın ərazi təşkili kompleks qiymətləndirilmişdir;

- Müasir dövrün tələblərinə uyğun sosial-demoqrafik və məskunlaşmanın sahə və ərazi potensialını nəzərə alaraq iqtisadi-coğrafi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- İlk dəfə olaraq iqtisadi-coğrafi rayonun gələcək sosial-demoqrafik strategiyasında baş verən məskunlaşmanın struktur dəyişiklikliyinin optimal inkişafı öyrənilmiş, iqtisadi-coğrafi parametrləri tədqiq edilmişdir;

- Bakı şəhəri və ətraf zonalarda yaşayış məskənlərinin radius-məsafəyə görə yerləşməsi variantları təhlil edilmiş və şəhər məskunlaşmasının perspektiv tənzimlənməsi proqnozu əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın elmi praktiki əhəmiyyəti. Abşeron iqtisadi-coğrafi ra-

yonunda əhalinin məskunlaşmasının tədqiqi istiqamətində alınan nəticələr, həmçinin irəli sürülən təkliflər və tövsiyələr gələcəkdə Böyük Bakının demografik inkişafının nizamlanması, şəhər məskunlaşmasının tənzimlənməsi üçün praktik əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiya işi regionun şəhər və rayon icra orqanlarında, Bakı memarlıq və şəhərsalma Departamentində, Bakı şəhərsalma Layihə İnstitutunda və digər əlaqədar təşkilatlarda istifadə oluna bilər. Bu iş Ali təhsil müəssisələrində əhali coğrafiyası öyrənilməsində mənbə rolunu oynaya bilər. Dissertasiyanın nəticələri AMEA Coğrafiya İnstitutunun hazırladığı «Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası» III cildlik monoqrafiyasına daxil edilmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işinin məzmunu və tədqiqat prosesində əldə olunan nəticələr aşağıdakı elmi-praktiki konfranslarda dinlənmiş və müzakirə edilmişdir:

- akademik H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunan elmi-praktiki konfrans (Bakı, 2008);
- ümummillə lider H.Ə.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr edilmiş «Qlobal dəyişkənliklər şəraitində geosistemlərin təbii ehtiyat potensialının qiymətləndirilməsi və səmərəli istifadəsi» mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransı (Bakı, 2013);
- 2-ci Xəzər Beynəlxalq Su Texnologiyaları konfransı (Bakı, 2014);
- «Turizm, ölkəşünaslıq və ekologiya» mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransı (Qazaxıstan, Almatı, 2014);
- «Statistika və cəmiyyət» elmi-praktiki konfransı (Bakı, 2014)

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından və əlavələrdən ibarətdir. İşin ümumi həcmi 2 xəritə, 2 xəritə-sxem, 33 cədvəl, qrafik və şəkil və 177 mənbədən ibarət ədəbiyyat siyahısı daxil olmaqla 178 kompüter çap səhifəsini əhatə edir.

DISSERTASIYA İŞİNİN QISA MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, işin elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti verilir. Dissertasiyanın birinci fəslə «**Məskunlaşmanın nəzəri metodoloji əsasları, təbii şəraiti və tarixi sosial-iqtisadi inkişafı**»nın tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bu fəsil əhali coğrafiyasının əhəmiyyətinə, məskunlaşmanın iqtisadi-coğrafi mühiti və sosial-iqtisadi strukturun ərazi təşkili metodologiyasına həsr olunmuşdur. Bu məqsədlə dissertasiyada «sosial-demoqrafik» və «məskunlaşma» kateqoriyaları, onların iqtisadi-coğrafi mahiyyəti, əsas ərazi təşkili formaları müəyyən edilmişdir. Tədqiqat işində məskunlaşma problemləri təhlil edilərək sosial-demoqrafik yanaşma meyarına üstünlük

verilmişdir. Regionda əhali məskunlaşmasında təbii-coğrafi amillərin rolu təhlil edilir. Abşeron ərazisinin qeyri-səmərəli planlaşdırmalar nəticəsində ekoloji faciə həddinə çatan məskunlaşma böhranının aradan qaldırılması və gələcək inkişafı üçün təbii amillərin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsi araşdırılaraq, inkişaf yolları göstərilir

İqtisadi-coğrafi rayon ərazisinin 58,2%-i və ya 3464 km² sahəsi -27-200m, 22,3%-i və ya 1302 km² sahəsi 200-500m, 18,5%-i və ya 1080 km² sahəsi isə 500-2000 m mütləq hündürlüklər arasında yerləşir. Region əhalisinin böyük hissəsi -27 m-lə 200 m. arasında məskunlaşıb. Relyefin meyillilik dərəcəsi də məskunlaşmaya mənfi təsir göstərir. Son illərdə Abşeronda məskunlaşmanın sürətlənməsi relyef və torpaqlardan maksimum səmərəli istifadə edilməsini, yeraltı mərtəbəli tikintilərə üstünlük verilməsini, yaşayış massivlərinin daha dayanıqlı sahələrdə yerləşdirilməsini tələb edir. Bakı şəhərinin Zığ, Bayıl, Çəmbərəkənd, Əhmədli, Masazır ərazilərində sürüşmələrin baş verməsi sükurların yatım xüsusiyyətləri, həmçinin yamacların yaşayış və sosial obyektlərlə çox yüklənməsi ilə bağlıdır. Müasir dövrdə şəhərsalma işlərində landşaftın estetik keyfiyyətinin və ətraf mühitin gigiyenik şəraitinin yaxşılaşmasında təbii-coğrafi amillərin potensial imkanlarının müəyyən edilməsi və onlardan istifadənin əraziyə görə qiymətləndirilməsinin təhlilləri aparılmış və tövsiyələr verilmişdir.

Bu fəsilə iqtisadi-coğrafi rayonun yüksək urbanizasiyalaşmış və sıx məskunlaşmış əraziyə çevrilməsində şəhəryaradıcı amil kimi neft və qaz ehtiyatlarının rolu araşdırılır. İqtisadi rayonun zəngin tikinti mineral-xammal ehtiyatlarından tikinti-quruculuq işlərində istifadə üçün geniş imkanlar vardır.

Tədqiqat işində Abşeron ərazisi qədim məskunlaşma ocağı və arxeoloji-tarixi abidələrlə zəngin olması, məskunlaşmanın formalaşma mərhələləri tarixi-xronoloji ardıcılıqla araşdırılmışdır. İqtisadi-coğrafi rayonda şəhər məskunlaşmasının üç mərhələdə formalaşması aydınlaşdırılır. 1870-1920-ci illərdə Bakı ətrafında neft hasilatının inkişafı sənayenin yüksəlişinə səbəb olaraq, Bakının həddən artıq böyüməsinə təkan vermiş və şəhər ətrafında mədən-zavod bölgəsi yaranmışdır. Bakının sahəsi 1855-1918-ci illər ərzində 87,5-dən 3637,5 ha-dək və ya 40 dəfədən çox artmış, əhali sayı isə 8,4 min nəfərdən 248,3 min nəfərədək və ya 29,5 dəfə çoxalmışdır. Sonrakı dövrlərdə Bakı və onun ətrafında sənayeləşmənin intensiv inkişafı nəticəsində artıq 1936-1938-ci illərdə şəhər ətrafında 26 kəndin qəsəbəyə çevrilməsi və 12 yeni qəsəbənin salınması baş vermişdir. 1949-cu ildə Sumqayıt şəhəri salınmış və 1945-1967-ci illər ərzində daha 17 məntəqə qəsəbə statusu almışdır. 1956-cı ildə Bakının sahəsi 13,5 min ha-a çatmış, yəni sovet dövrünün 1921-1956-cı illər mərhələsində ərazisi 3,5 dəfə genişlənmişdir. 1921-1959-cu illər ərzində Bakı əhalisi 193,6 min nəfərdən

642,5 min nəfərədək, yəni 3,3 dəfə artdığı halda, şəhər ətrafında yerləşən mədən-zavod rayonunda əhali sayı 61,9 mindən 328,6 min nəfərədək və ya 5,3 dəfə artmışdır. Respublika üzrə bütün şəhər əhalisinə görə Böyük Bakının payı 1920-30-cu illərdə 70 %-ə yaxın olmuş, sonralar azalaraq 47,2 % (1989-cu ildə) və 43,2 %-dək (2014-cü ildə) azalmışdır. Dissertasiyada Bakının aqlomerasiya kimi formalaşması və Abşeron iqtisadi rayonunun yüksək urbanizasiyalaşmasının səbəbləri araşdırılır.

Dissertasiyada önəmli yer tutan sosial-demoqrafik və məskunlaşma sisteminə mövqeyinə diqqət yetirilir. Bu ərazi Azərbaycanın məhsuldar qüvvələrinin həddən artıq cəmləndiyi və iqtisadi cəhətdən ən yüksək inkişaf etmiş ərazi-istehsal kompleksi olması ilə fərqlənir. Regionun təsərrüfat strukturunda iqtisadi-coğrafi rayonun payı ölkədə istehsal olunan ümumi sənaye məhsulunun 58%-dən (1990-cı il) çox olduğu halda, iqtisadi yüksəliş hesabına 2012-ci ildə 90,8%-dək artmışdır. Müasir dövrdə neft-qaz sənayesinin sürətli inkişafı bu ərazidə istehsalın daha da təmərküzləşməsinə və infrastrukturun yüksəlişinə təkan verən amil olmuşdur. Təhlillərə görə, Bakıda sənaye istehsalının sahələr-arası ixtisaslaşması və kooperasiyasının yüksək səviyyəsi, ölkədə olan ixtisaslı əmək ehtiyatlarının da burada cəmlənməsi ilə əlaqədar regionun istehsal həcmində şəhərin payı 2005-2012-ci illər ərzində 97,2 %-dən 98,4%-dək, ölkə üzrə payı isə 83%-dən 89,3%-dək yüksəlmişdir. İqtisadi rayonun ölkə üzrə sənaye məhsuluna görə payı 85,4%-dən 90,8%-dək artmışdır. Ölkənin sənaye fondlarına görə iqtisadi rayonun payı 88,3% olmuşdur. Dissertasiyada iqtisadi rayonun respublika üzrə sənaye sahələrinin struktur yerləşməsi tədqiq edilir. Abşeronun sosial-demoqrafik və məskunlaşma sisteminin davamlı inkişafının təminatında nəqliyyat infrastrukturunu təhlil edilmişdir. Son illər regionda sosial sferanın, xüsusilə məişət və kommunal xidmətləri sisteminin yenidən qurulması və inkişafı, əhalinin maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsində və məşğulluq probleminin həllində rolu önəmə gətirilmişdir.

Dissertasiyanın **ikinci fəslində «Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun demoqrafik inkişaf xüsusiyyətləri»** təhlil edilir, onların inkişafına təsir edən amillər araşdırılır və prosesin optimal idarə olunması yolları tədqiq edilib müəyyənləşdirilir. Demoqrafik inkişafın mühüm mənbəyi olan əhalinin təbii artım prosesi, doğum, ölüm və təbii artım göstəricilərinin son 20 ildə dəyişilməsinə təsir göstərən amillər təhlil edilmişdir (Cədvəl 1). Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində regionda təbii artımın mütləq göstəriciləri 1996-2005-ci və 2006-2014-ci illər üzrə 146,9 mindən-238,8 min nəfərə yüksəlməsi demoqrafik şəraitin yaxşılaşdığını göstərir. Son illər Bakıda hər 1000 nəfərə doğum və təbii artım əmsalının, ölkə göstəriciləri ilə eyni və ümumi şəhər əhalisinə görə daha çox olmasının səbəbi, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşması, bura gələnlər arasında cavanların üstünlük təşkil

etməsi və nikahların artımı kimi amillərin təsiri ilə baş vermişdir. Bu fəsilə XIX əsrdən müasir dövrdəki demoqrafik inkişafda miqrasiya proseslərinin rolu təhlil edilir. Müstəqillik dövrünün I mərhələsi (2000-ci ilədək) əsasən rusdilli əhalinin köçüb getməsi, gələnlərin əksəriyyətinin isə qaçqın və köçkünlərdən ibarət olması, II mərhələ, olan 2000-2010-cu illər ərzində isə regiona Azərbaycanın əksər rayonlarından əhalinin miqrasiyasının daha da güclənməsi əhali artımına müsbət təsir göstərirdi müəyyən edilmişdir.

Cədvəl. 1

İqtisadi-coğrafi rayonda doğum, ölüm və təbii artım göstəriciləri
(hər 1000 n. görə)

İnzibati ərazilər	1991			2000			2013		
	Doğum	Ölüm	Təbii artım	Doğum	Ölüm	Təbii artım	Doğum	Ölüm	Təbii artım
Bakı	20,2	6,8	13,4	11,6	5,8	5,8	18,5	5,7	12,8
Sumqayıt	24,7	4,5	20,2	12,5	4,4	8,1	16,9	4,9	12,0
Abşeron	29,5	5,9	23,6	14,5	5,0	9,5	11,2	4,0	7,2
Xızı	22,3	7,1	15,2	13,7	6,0	7,7	21,4	4,4	17,0
Ölkə üzrə	27,0	6,3	20,7	14,8	5,8	8,9	18,6	5,8	12,8
Şəhər əhalisi	23,6	5,7	21,9	12,3	5,8	8,9	17,4	5,8	11,6

Mənbə. Azərbaycan əhalisi. ARDSK 1992, 2001, 2014-ci illər üzrə məcmuələr.

Lakin regionda miqrasiya prosesinin kəskin şəkildə, yəni 213 min nəfərdən (2006-2010-cu illərdə), 15,5 min nəfərədək (2011-2014-ci illərdə) azalması, daha çox dövlət proqramlarının regionlarda həyata keçirilməsi tədbirləri ilə bağlıdır.

Demoqrafik proseslərdə təbii artım tempinin yüksək olması əhalinin cins-yaş və nikah-aile tərkibinin formalaşması üçün əlverişli şərait yaradır. Tədqiqatlardan aydın olur ki, son illərdə region əhalisinin cins tərkibində tarazlaşma prosesi, yaş strukturunda isə uşaqların payının azalması, yaşlıların payının artması baş verir (Şəkil 1). Demoqrafik proseslərin və əhali tərkibinin gələcək vəziyyəti keçmişdə baş verən demoqrafik hadisələrdən çox asılıdır. Abşeronda 90-cı illərin siyasi-tarixi hadisələrin təsiri altında doğumun azalması və ölümün artması baş vermiş, bu səbəbdən yaxın on ildə gənclərin payı azaldığı üçün nikahların sayının və doğumun azalması, bu prosesin nizamlanması yolları dissertasiyada araşdırılıb müəyyənləşdirilmişdir. Müstəqillik dövrünün I mərhələsində 2000-ci ilə qədər nikah və boşanmaların mütləq və nisbi say göstəriciləri azalsa da, II mərhələnin 2001-2014 cü illəri ərzində 2005-ci ilindən sonra hər iki göstəricisi sürətli artımla fərqlənmişdir. Həmçinin Bakı və Sumqayıtda boşanmaların 80%-ə qədərini sonsuzluq problemi ilə bağlı olması aydınlaşdırılmışdır. Region-

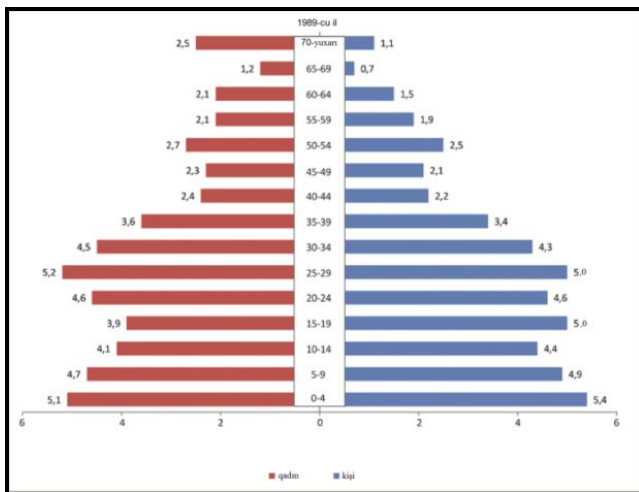
da son dövrdə nikah proseslərinin artımı ailələrin orta ölçüsünün dəyişilməsinə müsbət təsir edərək, iqtisadi rayonda bu göstəricinin 4,2-4,4-ə, Bakıda 4.1-4,3-ə, Sumqayıtda 4.5-4,6-ya və Xızı rayonunda 4,9-5,3-ə kimi artdığı halda, Abşeron rayonunda azalması müəyyən edilmişdir. Dissertasiyada region əhalisinin artım dinamikası və onun son 40 ildən artıq dövrdə yüksəliş prosesi və artım tempinə görə respublika və digər regionlarla müqayisəli təhlili aparılmışdır. 1970-2014-cü illərdə əhali sayı 1287,7 min nəfər və ya 189,5% artmış, artım tempinə görə ölkə göstəricisini (185,2 %) üstələsə də Arandan (253,3%) və Lənkəran-Astaradan (212,9 %) geri qalmışdır.

Sovet dövrünün 1970-1990-cı illərində əhalinin sayı 605,3 min nəfər artaraq, 1439,4 min nəfərdən 2104,7 min nəfərə çatmışdır. Müstəqilliyin 1991-2012-ci illəri ərzində isə əhali sayı 584,5 min nəfər artaraq 2104,7 min nəfərdən 2689,2 min nəfərədək çoxalmışdır. Region əhalisinin artımı dövründə sürətli getmişdir. Sovet dövrünün 1961-1990-cı illəri ərzində regionda əhalinin artımı 1 mln. nəfərə yaxın olmuş, bunun 700 min nəfəri təbii artım, qalanı isə miqrasiya nəticəsində artmışdır. Xüsusilə, son onillikdə miqrasiya artımı kəskin azalmış, təbii artım isə çoxalmışdır (Cədvəl 2). 1980-ci illərdə regionda da mexaniki artım azalmışdır. 90-cı illərin əvvəli ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyətin kəskinləşməsi əhalinin təbii artımına mənfi təsir etmiş və rüsdilli əhalinin miqrasiyasını sürətləndirmiş, bu səbəbdən regionda əhalinin təbii artımı azalmış olsa da, mənfi miqrasiya saldosunu üstələmiş və cüzi artıma səbəb olmuşdur.

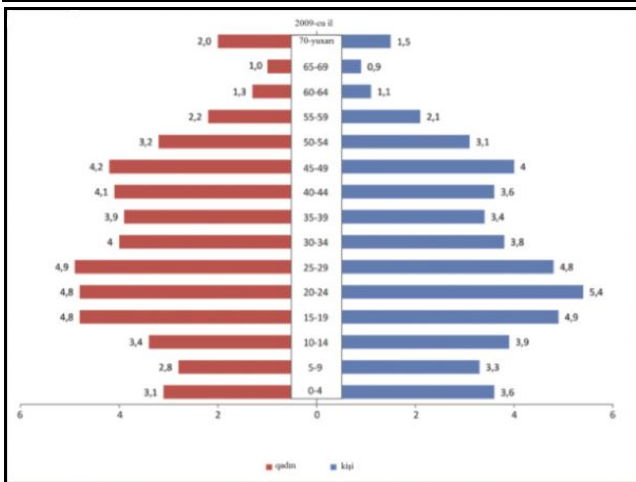
Bakıda ilk dəfə bu dövrdə əhali artımında azalma, Sumqayıt və Abşeron rayonunda isə qismən artım müşahidə edilmişdir. 2001-2013-ci illər yəni 2-ci mərhələdə davamlı iqtisadi yüksəliş, 2006-cı ildən demoqrafik vəziyyətin tamamilə yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur. İqtisadi rayonda əhalinin ən böyük artım sürəti 2006-2013-ci illərdə olmuş, bu 2-ci mərhələdə olan bütün artımın 84,4 %-ni və miqrasiya saldosu artımının 96,7 %-ni təşkil etmişdir. Bakı və Abşeron rayonu bu mexaniki artımda fərqlənmişlər. 2011-13-cü illərdə artıq Bakı və Sumqayıt üçün təbii artımın sürətli inkişafı səciyyəvi olmuşdur.

Bakı şəhərində demoqrafik proseslərin təhlili göstərir ki, şəhər mərkəzindən kənarlara doğru, xüsusilə şəhər ətrafı rayonlarda təbii artım daha sürətli getmişdir. 1991-1995-ci illərdə əhalinin mütləq orta illik təbii artımı iqtisadi rayonda 24,4 min nəfər, o cümlədən Bakıda 18,5 min nəfər və Sumqayıtda 4,3 min nəfər olduğu halda, 1996-2005-cü illər ərzində isə azalaraq müvafiq olaraq 14, 11 və 2 min nəfər səviyyəsinə düşmüş, 2006-2010-cü illərdə yenidən sürətlə artaraq 25,4, 20,9 və 3,1 min nəfəri keçmişdir. 2011-2013-cü illərdə orta illik artım göstəricisi iqtisadi-coğrafi rayonda 32,1 min nəfər, o cümlədən Bakıda 26,0 min nəfər, Sumqayıtda 5,6 min

nəfər, Abşeron rayonunda 1,6 min nəfər olmuşdur.



a



b

Şəkil 1. Regionun cins-yaş piramidası. a – (1989) və b – (2009)

Cədvəl 2

Regionun əhali artımı dinamikası (min. nəfər)

İnzibati bölgü	1961-1970			1971-1980			1981-1990			1991-2000			2001-2013		
	artım	təbii	miqra-siya	artım	təbii	miqra-siya	artım	təbii	miqra-siya	artım	təbii	miqra-siya	artım	təbii	Miqra-siya
Bakı	259,3	168,8	90,5	233,4	156,4	77,4	229,3	220,2	9,1	-16,6	146,1	-162,7	374,5	243,3	131,2
Sumqayıt	71,0	31,4	39,6	70,9	40,1	30,8	57,2	52,6	4,6	19,4	34,6	-15,2	42,4	38,8	3,6
Abşeron	12,9	8,4	4,5	24,5	11,4	13,1	18,4	15,5	2,9	9,2	11,3	-2,1	15,9	4,9	101,0
Xızı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,5	1,4	1,1	2,4	1,9	0,5
Region	343,2	208,6	134,6	329,2	207,9	121,3	304,9	288,3	16,6	14,5	193,4	-178,9	535,2	298,9	236,3
Artım dinamikası faiz üzrə															
Bakı	100%	65,1	34,9	100%	66,8	33,2	100%	96,0	4,0	-	-	-	100%	65,0	35,0
Sumqayıt	100	44,2	55,8	100	56,6	43,4	100	92,0	8,0	100	178,4	-78,4	100	91,5	8,5
Abşeron	100	65,1	34,9	100	46,5	53,5	100	84,2	15,8	100	128,2	-28,2	100	12,9	87,1
Xızı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100	56,0	44,0	100	79,2	20,8
Region	100	60,8	39,2	100	63,2	36,8	100	94,6	5,4	-	-	-	100	55,8	44,2

Cədvəl Azərbaycan SSR əhalisinin təbii hərəkəti və miqrasiyası. Bakı-1978. Stat.məcmuə., Azərbaycan Respublikası demoqrafik göstəriciləri. Bakı.1991., Azərbaycan demoqrafik göstəriciləri. Bakı. DSK. 2013. mənbələri əsasında tərtib edilmişdir.

Bu fəslin sonunda region üzrə əmək ehtiyatlarının sayı və tərkibinin dinamikası təhlil edilmişdir. Bu ərazidə əmək ehtiyatlarının yerləşməsində və onun istifadəsində ölkə üzrə yaranan uyğunsuzluğun XIX əsrin 70-ci illərindən müasir dövrədək davam etdiyi müəyyən edilmişdir. Abşeron ərazisi bu dövr ərzində ölkədə əmək ehtiyatlarının cəmləndiyi nüvə rolunu oynamış və indidə oynamaqdadır. Uzun illər ərzində sənaye sahələrinin paytaxtda cəmlənməsi, böyük işçi axınının Bakıya yönəlməsinə səbəb olması bu ərazini yüksək urbanizasiyalaşmış regiona çevirmişdir. Tədqiqat işinin təhlilinə görə, 1999-2009-cu illərdə regionun əmək ehtiyatlarının, iqtisadi fəal əhalinin və məşğul əhalinin sayı ölkə ilə müqayisədə böyük artım tempi ilə fərqlənmiş, həmçinin bu göstəricilər üzrə onun ölkədə payı yüksəlmişdir. Regionda bu göstəricilərin, ərazi bölgüsündə Bakının payı 10 ildə 2-3 % azalmış və Abşeron rayonunun payı artmışdır.

Tədqiqat işində müəyyən edilmişdir ki, son 10 il ərzində əmək ehtiyatlarının cins tərkibində bütün yaş qrupları üzrə kişilərin payı yüksəlmiş, işsiz və qeyri-fəal əhaliyə görə payları isə azalmışdır. Məşğulluğun iqtisadiyyatın sahələri və ərazi üzrə paylanması, yeni iş yerlərinin açılması və yerləşdirilməsi istiqamətləri təhlil edilmişdir. 1989-cu və 2009-cu illərin müqayisəsi göstərir ki, regionda maddi istehsalda məşğul əhalinin payı 5%-dək azalmış, bu geriləmə sənaye sahəsində çalışanların sayının 196,6 min nəfər və ya 2,7 dəfə, sənaye strukturunda payı 32,8%-dən 10,8%-dək azalması ilə bağlı olmuşdur. Bunun əksinə digər sahələrdə çalışanların payı ticarətdə 3,3, tikintidə 1,7 dəfə, nəqliyyat və rabitədə isə 1,3 dəfə artmış, bu sahələrdə çalışanların ümumi sayı isə 187,4 min nəfər çoxalmışdır. Qeyri istehsal sahələrində çalışanların sayı bu 20 ildə 78,4 min nəfər və ya 1,3 dəfə artmış, iqtisadiyyatın strukturunda payı isə 42,9%-dək yüksəlmişdir. Belə artım özəlləşdirmə proqramlarının həyata keçirilməsi nəticəsində xidmət və sosial obyektlərin şəxsi mülkiyyətə verilməsi ilə bağlıdır. Qeyri-dövlət sektorunda məşğul olanların xüsusi çəkisi də əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Qeyri-istehsal sahələrinin strukturunda səhiyyə, təhsil və idmanda daha sürətli artım olmuşdur.

2009-cu ildə məşğul əhalinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü göstərir ki, Böyük Bakı və iqtisadi rayon ölkə üzrə bütün məşğul əhalinin müvafiq olaraq 21% və 26,5%-ni təşkil etmişlər. Ölkə üzrə iqtisadiyyat sahələrində çalışanların sayına görə iqtisadi-coğrafi rayonun pay göstəriciləri təhsil, mədəniyyət və incəsənət, səhiyyə, dövlət idarəetməsi və sosial təminat sahələrində 50%-dək olduğu halda, rabitə və informasiya, sənaye, maliyyə fəaliyyəti, elm və digər sahələrdə daha yüksək olmuşdur. Bu təhlillərə görə, Bakının tək ölkədə deyil, beynəlxalq aləmdə də elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, incəsənət, idman mərkəzi kimi nüfuz qazanması gələcəkdə də onun

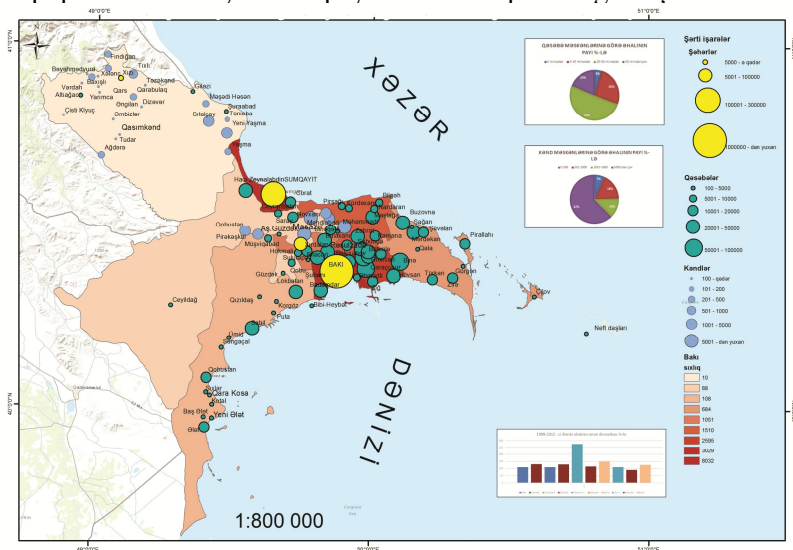
sürətli inkişafına səbəb olacaqdır. Bakı rayonları arasında məşğul əhalinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə yerləşməsində, şəhəratrafi rayonlarda sənaye, tikinti və nəqliyyat sahələrində və şəhərdaxili rayonlarda qeyri-istehsal sahələrində çalışanların payının daha yüksək olması müəyyən edilmişdir. Bakı şəhərində sosial obyektlərin və innovasiya sahələrinin yüksək inkişafı, qadın və gənclərdən daha səmərəli istifadə edilməsi üçün geniş imkanlar yaratmışdır. 2013-cü ildə ölkədə açılan yeni iş yerlərinin müvafiq olaraq 32,1 və 4,3 %-i Bakı və iqtisadi rayonun payına düşürdü. Dissertasiya işində regionun əmək ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması, məşğulluğun səmərəliliyinin artırılması sosial-iqtisadi inkişafı qarşılıqlı əlaqədə tədqiq edilir, müvafiq iqtisadi-coğrafi təkliflər verilir.

Dissertasiyanın **üçüncü fəsl** «**Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda məskunlaşmanın ərazi təşkili formaları və tənzimlənməsinin iqtisadi-coğrafi istiqamətləri**»-nə həsr olunmuşdur. Burada şəhər və kənd məskunlaşmasının dinamikası ərazi strukturunun təsnifatı, baş verən meyllər və demoqrafik inkişaf xüsusiyyətləri ilə əlaqəli təhlil edilmişdir.

İqtisadi rayonun tərkibinə Bakı və Sumqayıt şəhərləri, Abşeron və Xızı rayonları aiddir. İqtisadi rayonda yerləşən qəsəbələrdən 59-u Bakı şəhər ə/d-nə, 2-si Sumqayıt şəhər ə/d-nə, 8-i Abşeron rayonuna və 3-ü Xızı rayonuna aiddir, ərazi cəmi 4 şəhərdən və 72 qəsəbədən ibarətdir.

Kənd məntəqələrindən Abşeron rayonunda 7 və Xızı rayonunda 25-i yerləşir. Regionun 2014-ci ildə əhalisi 2727,1 min nəfər, o cümlədən şəhər əhalisi 2684,2 min nəfər və kənd əhalisi 42,9 min nəfər olmuşdur. İqtisadi rayonun urbanizasiya səviyyəsi 98,4 %, ölkənin bütün şəhər əhalisinə görə payı isə 53,2 %-dir. İqtisadi rayonda şəhər əhalisinin 59,9 %-i şəhərlərdə, 40,1 %-i qəsəbələrdə yaşayır. Böyük Bakının iqtisadi-coğrafi rayonun bütün şəhər əhalisində payı 81,3 %, o cümlədən ancaq şəhərin payı 45,3 % və qəsəbələrinin payı isə 36,0 % olmuşdur. Müasir dövrdə urbanizasiyanın ərazi strukturunun tədqiqi göstərir ki, Bakı aqlomerasiyasında suburbanizasiya prosesi gedir. Aqlomerasiya əhalisinin tərkibində Bakının xüsusi çəkisinin azalması isə şəhəratrafi qəsəbələrin əhalisinin sürətli artımı ilə bağlıdır. 1989-2014-ci illər ərzində əhalinin sayının artım tempinin ən aşağı göstəricisi Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, həmçinin qəsəbələrdən Bakıxanov, Maştağa, Hövsan, Sahildə olmuşdur. Ən böyük artım tempi ilə Xırdalan şəhəri, Binə, Binəqədi, Badamdar, Zabrat, Qaraçuxur, Mərdəkan, Bülbülə, Sabunçu, Lökbatan, Biləcəri qəsəbələri fərqlənmişlər. Təhlillərə görə, 1999 və 2014-ci illərdə əhali sayı 20 min nəfərdən çox olan böyük qəsəbələrin payı ölkə və iqtisadi-coğrafi rayonun bütün qəsəbə əhalisinə görə müvafiq olaraq 46,3%-dən 55,9%-ə və 62,8%-dən 71%-dək yüksəlmişdir. Ölkədə olan bütün böyük qəsəbələr Abşeronda cəmlənmişdir. 1999-2014-ci illər ərzində

əhalisi 10 min nəfərdən 20 min nəfərədək olan qəsəbələrin sayı 12-dən 15-ə çatmış, onlarda olan əhalinin sayı 1,3 dəfə artsa da, payları 4,6 % azalmışdır. Digər qruplarda əhali sayında və payında azalma prosesi getmişdir.



Şəkil 2. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun əhali məskunlaşması (2009)
Mənbə: Azərbaycan Res. əhalisinin siyahıyaalması.
2009-cu il. I cild. Bakı. 2010. DSK.629 s.

Tədqiqat işində kənd məskənlərinin demografik inkişafında olan meyllər araşdırılmış və müəyyən edilmişdir ki, Abşeron rayon kəndlərinin müasir quruculuq dövründə iqtisadi-sosial istiqamətdə funksiyalarının dəyişməsi ilə bağlı onlara qəsəbə statusu verilməsi məqsəduyğundur. Sovet dövründə şəhər əhalisinin artımında və qəsəbələrin əmələ gəlməsində Abşeronun kəndləri böyük rol oynamışdır.

Sovet dövründə qəsəbələrin funksional strukturu fəal sürətdə onların əhalisinin sayı və dinamikasına güclü təsir etmişdir. Şəhərdən 5-10 km məsafədə olan qəsəbələrdə sənaye zonasının formalaşdığı üçün əhali sayı sürətlə artmış, 10-20 km məsafədə olanlarda aqrar-sənaye zonasının yaranması və 20-30 km uzaqlıqda yerləşən qəsəbələrdə istirahət-sağlamlıq müəssisələrinin, turizm mərkəzlərinin yaranması qəsəbələrin inkişafını sürətləndirmiş, əhali artımına təkan vermişdir. Sovet dövründə Bakının ətrafında bir neçə peyk şəhərinin yaradılması məsələsi öz həllini tapmasa da, lakin şəhərə yaxın qəsəbələr şəhər kimi formalaşırdılar. Regionda Bakı ətrafında böyük qəsəbələrin (əhali sayı 20-min.n. çox) sıx şəkildə qruplaşması müa-

sir dövrdə də daha sürətlə baş vermişdir (Şək.2). Böyük qəsəbələr arasında əksəriyyəti Bakı ərazi dairəsində yerləşir. Bunların 5-i Sabunçu, 4-ü Suraxanı, 3-ü Binəqədi və hər birində 2 qəsəbə olan Xəzər və Qaradağ rayonlarıdır. Ən kiçik qəsəbələrin çoxu Qaradağ və Pirallahi rayonlarında yerləşir.

Belə ki, 1999-2013-cü illərdə olan artım Sovet dövrünün son 20 ilinin səviyyəsini keçmiş və 1989-2013-cü illər ərzində iqtisadi-coğrafi rayonda kənd əhalisinin artım tempi şəhər əhalisinin artımını xeyli üstələmişdir. Xüsusilə, iqtisadi rayonun Abşeron yarımadasında yerləşən 5 kəndində əhali sayı 9,4 min nəfərdən 29,4 min nəfərədək artaraq, bütün kənd əhalisinin 70%-ni təşkil etmişdir. 2013-cü il məlumatlarına görə bu kəndlərdə daimi əhalidən başqa 18 min nəfər qeydiyyatda olmayan və 10 min nəfərə yaxın məcburi köçkün yaşayır. Bu kəndlərin yenidən qurulması, coğrafi cəhətdən Bakıya yaxınlığı, onlarda aqrar islahatların aparılması və sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, müsbət miqrasiya balansı məskunlaşmanın və əhali sayının artımı ilə bərabər, onların ərazicə böyüməsinə səbəb olmuşdur. Abşeron kənd rayonunun Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin yaxınlığında yerləşən kəndlərinin əhalisinin sayı sovet dövrünün sonunda və müstəqillik illərində daha sürətlə artdığı halda, Xızının dağ kəndlərində demoqrafik tənəzzül prosesi getmişdir. İqtisadi-coğrafi rayonda kənd məskənlərini əhalinin sayına görə qruplaşdırdıqda ən böyük və böyük kəndlərin Abşeron rayonunda, kiçik və xırda kəndlərin Xızı rayonun dağ, böyük kəndlərin isə düzəndə yerləşdiyi müəyyən olunur.

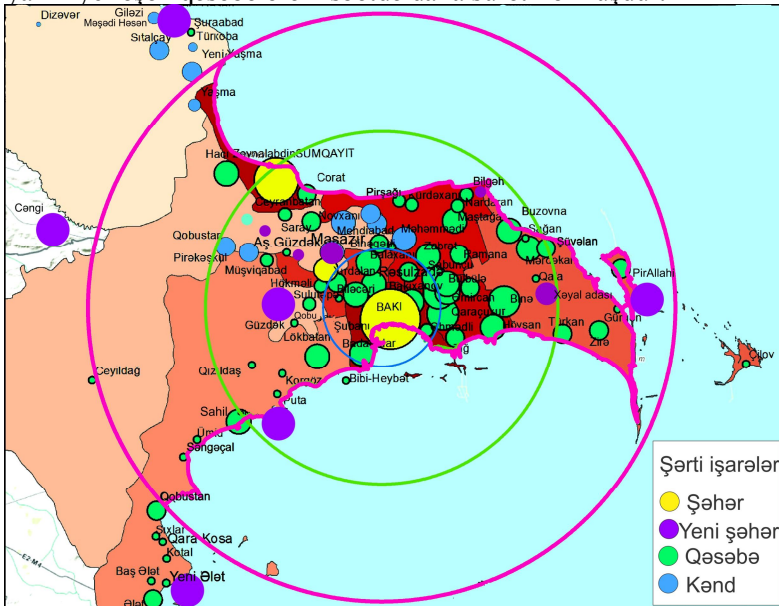
Tədqiqat işində regionun sosial-iqtisadi bazasının inkişaf istiqamətləri son illərdə iqtisadi və sosial islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı məskunlaşmanın strukturunda, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərində baş verən dinamika tədqiq edilir. Regionda qeyri-neft sektorunun və infrastruktur sahələrinin formalaşmasında, məşğulluq və ekoloji problemlərin həllində və davamlı inkişafında regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramlarının rolu təhlil edilir. İqtisadi-coğrafi rayonda müasir dövrün tələblərinə cavab verən nəqliyyat-kommunikasiya sistemi, yeni istehsal və xidmət sahələrinin yaradılması, onların xammal, enerji, istilik, təbii qaz, su təminatı, anbar xidmətinin yüksək səviyyədə qurulması davamlı olaraq müvafiq dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Yeni açılan iri müəssisələrdən Balaxanı Sənaye Parkı, Qaradağ Gəmiqayırma zavodunu və hazırda tikilməkdə olan Pirallahı Yüksək Texnologiyalar Parkını göstərmək olar. Abşeron rayonunda son illərdə maşınqayırma, tikinti materialları, yüngül, yeyinti sənayesi və mebel istehsalı üzrə onlarla müəssisə Xırdalan şəhəri, Ceyranbatan, Saray, Hökməli qəsəbələrində və Novxanı, Masazır kəndlərində tikilib istifadəyə verilmişdir. Bakının şəhər ətrafı rayonlarında istehsalın səmərəli və daha effektiv yerləşdirilməsi, bu rayon-

ların iqtisadiyyatının kompleks inkişafı, səmərəliliyi və sosial inkişaf səviyələrinin müasir standartlara uyğunlaşdırılması üçün dövlət tərəfindən kompleks tədbirlər həyata keçirilməli və daha fəal, çevik lokal sosial-iqtisadi siyasət yürüdülməsi zəruridir. Regionun sosial-iqtisadi bazasının tənzimlənməsinin istiqamətləri təkliflər formasında işlənilib hazırlanmışdır.

Dissertasiya işində regionun sosial-iqtisadi bazasının inkişaf xüsusiyyəti təhlil edilərək müəyyənləşdirilib ki, istehsalın ərazi təşkilində sənayenin emaledici sahələri üzrə məhsul istehsalı və sahəvi struktura görə aparıcı yer tutan yanacaq və neft emalı sahələrinin paylarının azaldılması və digər sahələrin inkişafı ilə bağlı böyük quruculuq işləri aparılır. Bununla bağlı Sumqayıtda Dövlət Proqramına uyğun olaraq yaradılan Kimya Sənaye və Texnologiyalar Parklarında onlarla müəssisə fəaliyyət göstərir və yeniləri də tikilməkdədir. Digər sahələrdən yüngül, yeyinti, mebel, kağız-karton və tikinti materialları üzrə ondan artıq müəssisə istifadəyə verilmişdir. Bu səbəbdən 2011-2013-cü illər Sumqayıtda sənaye məhsulu istehsalının 2,5 dəfə, əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya məbləğinin 3 dəfə artması bu sahədə olan böyük yüksəlişi göstərir. Bakı şəhərində istehsalın ərazi təşkilində böyük dəyişikliklər baş vermiş, sənaye zonasında olan müəssisələrin böyük qismi ləğv edilmiş və köçürülmüş, şəhərətə qəsəbələrdə yerləşən maşınqayırma zavodlarında yenidənqurma işləri aparılmadığı üçün onların fəaliyyəti zəifləmiş və iş yerləri azalmışdır. Böyük Bakının 2003-2008-ci və 2009-2013-cü illərdə yeni açılmış iş yerlərinin 27,6% və 38,4%-in şəhərətə yaranması, məşğulluqla təmin olunmanı azaltmış, bu səbəbdən şəhərətə ərazidən məşğul əhali daha çox iş yeri olan şəhərə yönəlməklə bu məkanda, miqrasiyanı sürətləndirmiş və nəqliyyat, sosial infrastruktura, kommunal xidmətlərlə təminat və digər problemləri kəskinləşdirmişdir.

Bakı şəhər mərkəzindən yaşayış məskənlərinin radius-məsafəyə görə yerləşməsində 1-ci çevrə 10 km radiusunda, 2-ci 10-30 km və 3-cü çevrə 30-50 km radiusunda yerləşən yaşayış məskənləridir. Bu ərazilərin zonaları 1989 və 2014-cü illər üzrə müqayisəli təhlil göstərir ki, Bakı aqlomerasiyasının zonalar üzrə əhali sayında və payında dəyişikliklər baş vermişdir. 1-ci zonada yerləşən 19 qəsəbə və Xırdalan şəhərində artım 45,4-52,9 %-dək və ya əhali sayı 430,4-800 min nəfərədək olmuşdur. 2-zonada yerləşən Sumqayıt, 31 qəsəbə və 7 kənddə isə əhali sayı 466,2-648,9 min nəfərədək artsada, payı isə 49,2-42,9%-dək azalmışdır. 3-cü zonada yerləşən 11 qəsəbə və 5 kəndə əhali sayı 50,9-64,4 min nəfərədək, yəni çox zəif artmış, payı isə 5,4-4,2%-dək azalmışdır. Şəhərdaxilində Badamdar və Keşləyə qəsəbə statusu verilməsi və onlarda artımın isə daha sürətli olmuş, şəhərə birləşmiş qəsəbələrdə artım zəif getmişdir. Lakin real vəziyyət bunun əksini göstərir. Şəhərə 5-10 km məsafədə yerləşən qəsəbələr və Xırdalan şəhərində artım çox

yüksək olmuş və şəhərlə onlar arasında sıx rəqqasvarı miqrasiya yaranmışdır. Bu məskənlər daha çox şəhərin şimal, şimal-qərb və şərq hissəsində yerləşmişdir. (Şəkil-3). Regionun nüvə mərkəzi olan Bakı şəhərinin ətrafında olan yaşayış məntəqələrini 1989 və 2014-cü illər ərzində əhali sayının artım tempinə görə, müqayisə etsək görürük ki, şəhərdən uzaqlaşdıqca şəhəratrafi əhalinin artım tempi və rəqqasvarı miqrasiyası azalır, belə miqrasiya xüsusilə Sumqayıt ilə Bakı arasında gərginliyi ilə seçilir. Şəhərdən 30-50 km məsafədə yerləşən yaşayış məskənləri daha zəif əhali artımı və az rəqqas miqrasiyası ilə fərqlənilir. Ələtdə yeni şəhərin salınması və burada Xəzər dənizində ən böyük limanın açılması bu istiqamətdə rəqqas miqrasiyasının sürətlənməsinə və qəsəbələrin funksiyalarında sənayenin rolunun artımına səbəb olacaqdır. Şəhərdən 10-30 km aralıda yerləşən qəsəbələrdə əhalinin artımı şəhərə yaxın yerləşən qəsəbələrə nisbətə daha sürətli olmuşdur.



Şəkil.3. Bakı şəhər mərkəzindən yaşayış məskənlərinin radius-məsafəyə görə yerləşməsi. Xəritənin tərtibində əlavə cədvəl-2 və 100-min miqyaslı Abşeron xəritəsindən istifadə edilmişdir.

Urbanizasiyalaşmış region mühüm yaşayış arealı olub, sosial-məkan bütövlüyü yaradaraq, nüvə şəhər kimi aqlomerasiya əhalisinin sosial və mədəni xidmətlərə olan ehtiyacın böyük hissəsini ödəyir.

Cədvəl 3

Əsas sosial-iqtisadi göstəricilərə görə iqtisadi-coğrafi rayon,

Bakı və Gəncənin müqayisəsi. (%-lə)

Göstəricilər	Region		Bakı		Gəncə	
	2003	2013	2003	2013	2003	2013
Əhali sayı	4,8	5,8	22,3	23,0	3,7	3,4
ÜDM	2,1	2,1	69,4	67,9	0,9	1,1
Əsas kapitala yönəlmiş vəsait	0,6	3,3	94	60,2	0,1	1,9
Sənaye məhsulu	2,6	1,5	74,5	89,2	1,1	0,5
Parakəndə ticarət dövriyyəsi	4,1	3,9	49,2	51,9	3,1	2,7
İstifadəyə verilən mənzillər (min m ²)	-40	146,2	257,7	252,6	26	57,8
Əhalinin gəlirləri	-	3,9	-	55,0	-	3,1
Yeni iş yerləri	4,6	8,3	24,5	33,3	2,6	9,1

Mənbə: Azərbaycan Regionları. 2004 və 2014. Bakı. DSK.2004. 697 s.(s.35) və 2014. 778 s.(s.41)

Bakı aqlomerasiyasının ölkədə rolu çox böyük olub, formalaşmış vahid sosial orqanizm halında sənaye-iqtisadi, sosial-mədəni, məişət, memarlıqlaşdırma, infrastruktur və digər sahələrin məcmusu olan kompleksə çevrilmişdir. Son 10 ildə görülməli tədbirlər nəticəsində paytaxtın ölkədə payı ÜDM və əsas kapitala yönəlmiş vəsaitə görə azalsada, parakəndə ticarət dövriyyəsi və sənaye məhsuluna görə payı yüksəlmişdir. Bu göstəricilər üzrə çox böyük fərqlə Abşeron regionunu və Gəncə şəhərini qabaqlayır (Cədvəl 3).

Dissertasiya işinin sonunda regionun şəhər məskunlaşmasının səmərəli ərazi təşkili və inzibati idarəetmə məsələləri təhlil edilərək, onun tənzimlənməsinə aid istiqamətlər müəyyən edilmişdir. Bakının yeni hazırlanmış baş planının bu işdə əhəmiyyətini nəzərə alaraq, şəhərin bəzi paytaxtlarla müqayisəsi aparılmışdır. Araşdırmalara görə, Avropanın böyük şəhərlərinin funksiyalarının tənzimlənməsi istiqamətində strateji planlar böyük əhəmiyyət daşıyır. Bakının demoqrafik inkişafının Kiyev və Minsk şəhərləri ilə müqayisəsi göstərir ki, sovet dövrünün sonunda bu şəhərlərdə əhalinin sayı daha sürətlə artmış, müstəqillik illərində isə əksinə, Bakıda sürətli artım olmuşdur. Lakin son 20 ildə bu şəhərlərin ölkə üzrə payları artdığı halda, Bakının payı azalmışdır. Müasir dövrdə müqayisə edilən paytaxtların demoqrafik göstəriciləri real vəziyyəti əks etdirsə də, Bakı üçün bu göstəricilər həqiqətdən uzaq olduğu üçün gələcəkdə sosial-iqtisadi, məskunlaşma baxımından çox böyük çətinliklər yarada bilər.

Böyük Bakının regional inkişaf planı ilə yanaşı strateji planının işlənməsi şəhərin dinamik, davamlı və harmonik inkişafında əlverişli iqtisadi şərait və sağlam ekoloji vəziyyətin yaranmasına səbəb olar. Həmçinin sosial və iqtisadi problemlərin həlli kompleks şəkildə həll oluna bilər. Böyük

Bakının regional inkişaf planı regionun 20 ildən artıq müddətdə planlaşdırma sxemini və perspektiv inkişafını proqnozlaşdırır. Dissertasiya işində aparılan tədqiqatlar əsasən konstruktivdir, iqtisadi-coğrafi yanaşma əsasında qurulduğu üçün regionda təsərrüfatın və əhalinin daha səmərəli ərazi təşkili, Bakı paytaxt regionun Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi kimi inkişafın perspektiv istiqamətləri təkliflər halında tövsiyə edilmişdir.

Nəticə və təkliflər.

Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda sosial-demoqrafik inkişaf, məskunlaşmanın formalaşması və perspektiv tənzimlənməsinin iqtisadi-coğrafi problemlərinin tədqiqi aşağıdakı nəticə və təkliflərə gəlməyə əsas verir:

1. Tarixən Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun yüksək sosial-iqtisadi inkişafı, istehsalın və əhalinin cəmlənməsi demoqrafik yüklənməni böhran həddinə yaxınlaşdırmışdır.

2. Demoqrafik proseslərin təhlilindən aydın olur ki, 1961-2013-cü illər ərzində əhali artımı 1527 min nəfərə çatmış, bunun 1197 min nəfəri təbii artım və 330 min nəfəri miqrasiya hesabına artmış, nisbətləri 78,4% və 21,6% olmuşdur. Demoqrafik proseslərin bu zaman ərzində təhlili göstərir ki, əhalinin ən böyük artım sürəti 2006-2013-ci illərdə olmuş, bu mərhələdə olan artım bütün artımın 31,4%-ni, təbii və mexaniki artımlarının isə müvafiq olaraq 21,1 və 69,2 %-i təşkil etmişdir. Mexaniki və təbii artım Bakı ətrafı və Abşeron rayonunda daha sürətli getmişdir.

3. Müstəqillik illərində Bakı ətrafında demoqrafik inkişafın nüvəyə nisbətən daha sürətli olması və bu ərazidə sosial-iqtisadi inkişafı üstələməsi, şəhərin mərkəzinə doğru rəqqasvarı miqrasiyasını gücləndirir, nəqliyyatda problemlərə, xüsusilə tıxacların yaranmasına səbəb olur. Böyük Bakının 2003-2008-ci və 2009-2013-cü illərdə yeni açılmış iş yerlərinin 27,6% və 38,4%-inin şəhərətrafında yaranması, bu məkanda məşğulluqla təmin olunmanı azaltsa da, miqrasiyanı sürətləndirmiş və problemləri kəskinləşdirmişdir.

4. Bakı şəhər mərkəzindən yaşayış məskənlərinin radius-məsafəyə görə yerləşməsində şəhərin mərkəzindən 10 km radiusunda 1-ci zona, 10-30 km və 30-50 km radiusunda 2-ci və 3-cü zonalar üzrə yerləşən yaşayış məskənlərin əhali artımı təhlil edilmişdir. 1989 və 2014-cü illərin müqayisəli təhlilində Bakı aqlomerasiyasında şəhərətrafı üzrə əhali sayında zonaların payında dəyişikliklər baş vermişdir. 1-ci zonada yerləşən 19 qəsəbə və Xırdalan şəhərində əhali sayının payı 45,4-52,9 %-dək və ya əhali sayı 430,4-800 min nəfərədək artmışdır. 2-zonada yerləşən Sumqayıt, 31 qəsəbə və 7 kənddə isə əhali sayı 466,2-648,9 min nəfərədək artsada, pay göstəricisi isə 49,2-42,9%-dək azalmışdır. 3-cü zonada yerləşən 11 qəsəbə və 5 kəndə əhali sayı 50,9-64,4 min nəfərədək, yəni çox zəif artmış, payı isə 5,4-

4,2%-dək azalmışdır. Perspektivdə yeni şəhərlərin 3-cü zona və 60-100 km məsafədə salınması məqsədəuyğundur.

5. Müstəqillik dövründə regionda 400 min nəfərdən artıq məcburi köçkün və 2 milyon nəfərə yaxın qeydiyyatsız əhalinin toplanması demoqrafik yüklənməni daha da gərginləşdirmişdir, sosial-iqtisadi və ekoloji vəziyyətin kəskinləşməsinə səbəb olmuşdur.

6. Regionun demoqrafik şəraitində doğum, nikah və ailənin orta ölçü artımı, ölüm göstəricilərinin qismən dəyişilməsi meylləri müşahidə olunur. Boşanmaların sayı 2000-2012-ci illərdə 1,6 dəfə artmışdır. Bu mərhələdə regionda əhalinin cins-yaş tərkibində dəyişikliklər baş vermiş, cins strukturu əmək qabiliyyətli əhali arasında cinslər arasında bərabər nisbət yaranmış, doğumun cins tərkibinin pozulması, yaş strukturunda isə uşaq və 30-44 yaş qruplarının paylarının azalması, 15-29 və 45-59 yaş qruplarının paylarının artımı müəyyən edilmişdir.

7. Bakı şəhərində şəhərsalmanın tikinti quruculuq işlərinin sürətli getməsi torpaqların bahalaşdığı şəraitində şəhəratrafi qəsəbələrin demoqrafik yüklənməsinə və ərazilərinin xaosik məskunlaşmasına səbəb olmuşdur. Bakı aqlomerasiyasının strukturunda şəhər sərhədlərinin dəqiqləşdirilməsi, böyük qəsəbələrin nüvə şəhərə integrasiyasının təkmilləşdirilməsi, digərlərin sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi ölkəmizin davamlı inkişafı və gələcək tərəqqisi yoludur.

Təkliflər

1. Abşeronda istehsalın təmərküzləşməsi və sosial infrastruktur sahələrinin cəmlənməsi azaldılmalı, ölkənin regionlarının sürətli sosial-iqtisadi inkişafı hesabına burada demoqrafik yüklənmə məhdudlaşdırılmalı, iqtisadi və sosial infrastruktur sahələrinin regionun iqtisadi inkişafı təkcə Bakı aqlomerasiyasının deyil bütün ölkənin regional sosial-iqtisadi inkişafı mənafeyinə uyğun tənzimlənməlidir.

2. Bakının relyef şəraitinə (amfiteatr) uyğun olaraq infrastruktur obyektlər səmərəli yerləşdirilməli, dənizə görünüş bağlanmamalı, torpağa qənaət məqsədilə şaquli urbanizasiyalasma elementlərindən daha geniş istifadə edilməlidir.

3. Ekoloji şəraitin yaxşılaşdırılması və təbiətə antropogen təsirin azaldılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi sürətlənməlidir.

4. Abşeronun məskunlaşmasının sürətlənməsi relyef və torpaqlardan maksimum səmərəli istifadə edilməsini, yeraltı və çoxmərtəbəli tikintilərə üstünlük verilməsini, yaşayış massivlərinin daha dayanıqlı sahələrdə yerləşdirilməsini tələb edir.

5. Bakı ətrafı məskunlaşma zonasında demoqrafik inkişafa uyğun so-

sial-iqtisadi inkişaf təmin edilməli nüvə şəhərə gündəlik əhali axıcılığı azaldılmalıdır.

6. Bakı şəhərinin perspektiv inkişafı üçün Abşeron yarımadasının bütün şəhər, qəsəbə və kəndləri, hər məkanın özünə məxsus xüsusiyyətlərinə görə Bakının massivi kimi formalaşması məqsədəuyğundur.

7. Bakının davamlı inkişafının təmin edilməsində və regionda lider mövqeyinin saxlanmasında strateji istiqamətlərin təyin edilməsi üçün təklif edilən yollar bunlardır:

- elm və elm tutumlu texnologiyalar, innovasiya mərkəzi kimi formalaşmalıdır;

- dünya idman mərkəzi olmaqla yanaşı, sağlamlıq və istirahət mərkəzi kimi seçilməlidir;

- beynəlxalq səviyyədə mədəniyyət, incəsənət və dini mərkəzə çevrilməlidir;

- Şəhər və ətrafı unikal arxeoloji-tarixi abidələri və etnoqrafik zənginliyi ilə fərqlənən mərkəz kimi formalaşmalıdır;

Bunlar şəhərin təsərrüfat kompleksinin strukturunun təkmilləşdirilməsi və strateji istiqamətlərin həyata keçirilməsi, regional şəhəryaradıcı bazanın formalaşması üçün əlverişli zəmin yarada bilər.

Dissertasiya mövzusu üzrə dərc edilmiş məqalələr.

1. Bədəlov E.S. Abşeronda əhalinin məskunlaşmasında təbii amillərin rolu. İqtisadiyyat və həyat. (İqtisadi jurnal). Bakı-1992, mart, səh. 56-59.
2. Bədəlov E.S. Abşeronda əhalinin məskunlaşma məsələlərinə dair. AMEA Xəbərlər, Yer elmləri, Bakı-1998. №3 səh. 99-104.
3. Bədəlov E.S. Abşeronda əhalinin məskunlaşma mərhələləri. ACC-nin əsərləri, XII cild. Bakı-2008, səh. 384-390.
4. Bədəlov E.S. Azərbaycanın tarixi məskunlaşmasına Xəzər dənizinin səviyyəsinin təsiri. ACC-nin əsərləri, XVII cild. Bakı-2012, səh. 491-496.
5. Bədəlov E.S. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda şəhər məskunlaşmasının inkişafında miqrasiya proseslərinin rolu. ACC-nin əsərləri, XVIII cild. Bakı-2013, səh. 339-343.
6. Bədəlov E.S. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun demoqrafik problemləri. Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş «Heydər Əliyev və Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafı» mövzusunda Respublika Elmi Konfransı. BDU. Bakı-2013, səh.286-289.
7. Bədəlov E.S. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun ekoloji problemləri. «H.Ə.Əliyev torpaq islahatları ərzaq təhlükəsizliyinin təminatıdır» möv-

- zusunda elmi-praktik konfrans. Torpaqsünashlıq və aqrokimya jurnalı, cild-21. Bakı-2013, səh. 667-670.
8. Bədəlov E.S. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda şəhər məskunlaşmasının problemləri. AMEA Xəbərlər, Yer elmləri, Bakı-2013, №3, səh.94-100.
 9. Bədəlov E.S. Abşeron ərazisində şəhər məskunlaşmasının tədqiqi tarixi. ACC-nin BDU filialının «Müstəqillik illərində coğrafiya elminin inkişafı» mövzusunda Respublika konfransının materialları. Bakı-2013, səh. 230-235.
 10. Bədəlov E.S. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda su təchizatı problemləri. 2-ci Xəzər Beynəlxalq Su Texnologiyaları konfransının Materialları. Bakı-2014, səh. 368-372.
 11. Bədəlov E.S. Bakı aqlomerasiyasında məskunlaşmanın tənzimlənməsində planalmanın rolu. Professor R.X.Piriyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş «Müasir coğrafiya elminin tətbiqi istiqamətləri» mövzusunda elmi-praktiki konfransın Materialları. BDU. Bakı-2014, səh. 360-365.
 12. К вопросу экологии Бакинской агломерации. Материалы Международной научно-практической конференции «Географические проблемы туризма, краеведения и экологии». Казахстан. Алматы-2014, с. 101-104.
 13. Bədəlov E.S. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunda urbanizasiyanın inkişaf mərhələləri. ADPU-nun «Xəbərlər» jurnalı, Bakı-2014, №2, səh.91-97. Həmmüəllif; Bayramov K.V.
 14. Bədəlov E.S. Müstəqillik dövründə Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonunun sosial-demoqrafik problemləri və onların həllində statistikanın rolu. «Statistika və cəmiyyət» elmi-praktiki konfransı Bakı-2014, noyabr, səh. 53-56.
 15. Формирование половозрастной структуры и брачно-семейного состава в Апшеронском экономическом районе. Экономика Крыма. Научно-практический журнал., №3, Симферополь-2013, 213-219 с.



РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И РАССЕЛЕНИЯ В АБШЕРОНСКОМ ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМ РАЙОНЕ

РЕЗЮМЕ

Высокие темпы экономического и социального прогресса Азербайджана напрямую связаны с всесторонним развитием Абшеронского экономического района. Бакинская агломерация занимает основную часть района и поэтому характеризуется высоким уровнем урбанизации, интенсивным градостроительным развитием. В диссертации рассматриваются проблемы расселения, демографического, социально-экономического развития и их пути регулирования в Абшеронском экономическом районе, где сосредоточено 28,7% всего и 53,1% городского населения страны, имеются два города-спутника Сумгаит и Хырдалан, а также до 70 поселков.

Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и рекомендаций.

Во введении аргументируется актуальность темы, предопределяется цель и задачи исследования.

В первой главе диссертации рассматриваются теоретические и методологические основы расселения, а также анализируется влияние природных, исторических и экономических факторов на формирование данного региона. Исследуется историческое развитие крупнейшей городской агломерации и производительных сил, которое связано с высоким уровнем концентрации производства и добывающей промышленности, а также развития инфраструктуры.

Во второй главе анализируется развитие и изменение демографических процессов, особенности естественного и механического движения населения, половозрастного и брачно-семейного состава населения, которые формируют социально-демографическую структуру населения и имеют большое практическое значение в определении перспективного развития Бакинской агломерации. Также проведен анализ динамики населения, формирование трудовых ресурсов, проблемы их использования и занятости в регионе.

В третьей главе исследуется процесс урбанизации и его влияние на процесс расселения, проблемы развития городских и сельских населенных пунктов, выявляются пути перспективного социально-экономического развития региона.

Автор выдвигает ряд предложений по управлению демографическими процессами регулированию расселения населения.

По теме диссертации опубликовано 15 статей.

**REGULATION OF SETTLEMENT AND SOCIO-DEMOGRAPHIC
DEVELOPMENT IN THE ABSHERON ECONOMIC AND
GEOGRAPHICAL REGION**

SUMMARY

High rate of economic and social progress of Azerbaijan is directly connected with the all-round development of the Absheron economic region. The Baku agglomeration occupies the most part of the region, and is characterized by the high level of urbanization as well as the intensive development of urban planning. The dissertation deals with the study of problems of settlement, demographic and socioeconomic development, and also the ways of their regulation in the Absheron region which includes 28,7% of the total and 53,4% of the urban population of the country as well as the two satellite cities of Sumgait and Khirdalan, and about 70 urban settlements.

The dissertation consists of introduction, three chapters, conclusions and recommendations.

The urgency of the topic, the aim and objectives of the research are shown in the introduction part.

In the first chapter, theoretical and methodological foundations of the settlement of the dissertation are investigated. The influence of natural, historical and economic factors on the formation of the region is analyzed. The historical development of the large urban agglomeration and also productive forces, which is related to the high concentration of production and extracting industry, and the development of infrastructure, are studied as well.

In the second chapter, the development and change of demographic processes, the peculiarities of natural movement and migration of population as well as the sexual, age, marital and family structure of the population are analyzed. The noted indicators define social and demographic structure of the population, and have practical importance in terms of determining the perspective development of the Baku agglomeration. Dynamics of the population, the formation of labor resources as well as problems of their use and engagement in the region are also analyzed.

The third chapter deals with the study of process of urbanization and its influence on the process of distribution of population, and also the problems of development of urban and rural settlements. The ways of region's perspective socioeconomic and industrial development are revealed.

The author puts forward a number of proposals on managing demographic processes and the regulating settlement of population.

15 articles and theses on the topic of dissertation have been published.

Сифариш № 14. Тиражы 100 нцсхя

Азярбайџан МЕА Эеолоэийа вџ Geofizika
Институту
«Нафта-Пресс» няшриййаты,
Бакы, Щ.Тавид пр. 119, Тел.: 539-39-72

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ГЕОГРАФИИ им. акад. Г.А.АЛИЕВА**

На правах рукописи

БАДАЛОВ ЭТИБАР САНАН ОГЛЫ

**«РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ И РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ В АБШЕРОНСКОМ
ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМ РАЙОНЕ»**

5401.01 – Экономическая география

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по географии

БАКУ – 2015